

נורמליזציה לא נורמלית

באופן סמוי ועקבי משתרשת בישראל נורמליזציה מסוכנת: הממשלה ולעיתים גם בתי המשפט, הפרקליטות והמשטרה סומכים את ידם ואף מעודדים את התפשטותה ואת מיסודה של הפרדה בין נשים לגברים בתחומים גדלים והולכים של חיינו. אם לא יתרחש שינוי כיוון, אנו עשויים להבין מה קרה פה כשכבר יהיה קשה להשיב את מצב השוויון לקדמותו

יופי תירוש

ד"ר יופי תירוש,
מרצה בכירה בפקולטה
למשפטים, אוניברסיטת
תל אביב

מורכבת. אך התפשטותן ומיסודן של תופעות הדרת הנשים בישראל כיום מעמתות אותנו עם איום חסר תקדים בחומרתו על שוויון של נשים ועל מעמדן המשפטי. אי אפשר לראות זאת כנסיגה או כחזרה לאחור, כיוון שאין לאן לחזור; מעולם קודם לכן לא ניצבנו מול פגיעה כה ממשית בשוויון זכויותיהן של נשים בישראל ולא היינו עדים לכוחות כה אדירים הפועלים למסד את נורמות ההפרדה בין המינים לאזורים הולכים ומתרחבים של חיינו. חמור מכך: מעולם לא זכו נורמות ההפרדה לרוח גבית דה־פקטו מן הממשלה ואף מבית המשפט העליון. סיבה אחת לכך שלא זיהית את הסכנה הממששת ובאה נעוצה בפרשנותי המוטעית את מידת חשיבותו של מא־

אילו היו אומרים לי לפני עשר שנים שאחת השאלות שיעסיקו את החברה הישראלית בעוד עשור תהיה הלגיטימיות של נורמות הפרדה בין גברים לנשים, הייתי מתקשה להאמין; הלא אלה שאלות שמעסיקות מדינות כגון אפגניסטן, איראן וערב הסעודית. צורות ההפ־ליה המגדרית שבה עסקנו במשפט הישראלי בעבר היו מתוחכמות ומאתגרות הרבה יותר – הדרש ולא הפשט של הפליה. על סדר יומנו עמדו נושאים כגון הפליה בפרישה לפנסיה ובהסכמים קיב־ציים, זכותן של נשים לשרת כטייסות קרב, ייצוג הולם בשירות הציבורי והטרדה מינית. ההתמודדות המשפ־טית עם שאלות אלה דרשה חשיפה של הצורות הסמויות של הפליה והמשגה משפטית

אם בשנות ה־80 היה אפשר לייחס למאבקן של נשות הכותל השלכות מוגבלות, היום ברור שזהו מאבק רחב הרבה יותר – על דמותה של החברה הישראלית ועל המידה שבה תהיה מוכנה לקבל פגיעה בשוויון של נשים ובבחירותיהן

רק עם חלחול נורמות ההפרדה בין המינים לתחור מיים אחרים חלחלה גם ההכרה שיש בהן עניין ציבורי מן המעלה הראשונה.

אם בשנות ה-80 אולי היה אפשר לייחס למאבקן של נשות הכותל השלכות מוגבלות, הרי שהיום ברור שזהו מאבק רחב הרבה יותר, על דמותה של החברה הישראלית ועל המידה שבה תהיה מוכנה לקבל פגייה בשוויון ובבחירותיהן של נשים לטובת מטרות כגון שילוב חרדים בחברה היצרנית וסובלנות תרבותית כלפי מנהגיהם. את מאבקן של נשות הכותל אי אפשר עוד לראות כמאבק פרטיקולרי הנוגע למסכת עובדות ייחודית, אלא חייבים לראותו כחלק מהתמונה הכוללת של הדין המשפטי והציבורי על שוויון נשים בישראל.

למרות הרטוריקה החגיגית של בג"ץ בדבר חופש הפולחן של העותרות, התעלמו פסקי הדין הרבים בנושא מזכור תן של נשות הכותל לשוויון (רדאי, לעיל). הצווים המורחלים שנתן בג"ץ בפרשות השונות איששו למעשה את הפגיעה בשוויון של המתפללות בכך שנמנעו מלסמן קו אדום של פסילת נורמות הפוגעות בכבוד האדם, ותייעלו את הנושא לוועדות ולפתרונות לא נאותים כגון דחיקתן של נשות הכותל, לאתר הארכיאולוגי הסמוך,

שהוא אולי המשכו הגאוגרפי של הכותל המערבי, אך אינו "הכותל המערבי" במובן הסימבולי שהתקדש עם השנים, ואין אפילו קשר עין בינו ובין הכותל המערבי. במבט לאחור דומני כי גישות אלה סללו את הדרך לעמדה ההססנית והפשרנית של בג"ץ ושל בתי משפט אחרים הדנים בימינו בעניינים כגון ההפרדה באוטובוסים (בג"ץ 7406/07 **נעמי רגן נ' משרד התחבורה**, 5.1.11), הפרדה בבתי עלמין (תא (נת') 43345-05-11 **סוזן אייד נ' אגודת חברה קדישא**, 9.5.13) והימנעות מפרסום תמונות נשים על אוטובוסים (בהסדר הפרשה המתגבש תסבסד המדינה את הנזקים שייגרמו לחברות אוטובוסים

בקן של נשות הכותל. מאבק זה החל בשנת 1987, ומאז מספק לנו פסקי דין לרוב – בבג"ץ, בדנג"ץ ובהליכים פליליים של הארכת מעצר. כמו רבים ורבות התקוממתי בזמנו על הצרת צעדיהן של נשות הכותל ועל הפגיעה בשוויון ובזכותן לקיים את הפולחן הדתי לפי אמונתן ומנהגיהן. שופטי בג"ץ ראו פרובוקציה מיותרת במנהגן של נשות הכותל להתפלל בעזרת הנשים כשהן עטופות בטלית ובתפילין וקוראות בספר תורה, ונמנעו מהגנה נחרצת על זכויותיהן. הם המליצו על הקמת ועדות לבחינת הנושא, וסמכו את ידם על פתרונות מדירים כגון הקצאת מקום תפילה מיוחד לנשות הכותל מחוץ לרחבת הכותל. זאת אף שהפרקטיקות של נשות הכותל אינן נוגדות את ההלכה בפרשנותה האורתודוקסית, ואף שחלק מהנשים עצמן הן אורתודוקסיות ולא רפורמיות או קונסרבטיביות כפי שנהוג לחשוב. אך עלי להודות שכמו רבים ורבות חשתי גם שזהו מאבק שגבולותיו ותחומים וחשיבותו מוגבלת, כיוון שהוא משליך רק על קבוצת הנשים המעוררות להתפלל בכותל המערבי לפי דרכן. אולי הדבר קשור, כפי שרמזה פרופ' פרנסס רדאי (המשפט יג 401 תשס"ח), למתח בין זהות דתית-אורתודוקסית ובין זהות פמיניסטית, תווך שבו עומדות באומץ נשות הכותל, המתקשות להתקבל כשוות ערך הן בקרב הקהילה האורתודוקסית והן בקרב הקהילה הפמיניסטית.

עבר זמן עד שהציבור הישראלי הבין שהפרדה באוטובוסים אינה עניין הנוגע לחרדים בלבד. בראיון באוגוסט למגזין The New Republic, שסיקר את המאבק בהדרות הנשים בישראל, סיפרה עו"ד אורלי ארזי-לחובסקי מהמרכז הרפורמי לדת ומדינה כי בראשית המאבק בהפרדה באוטובוסים לא התעניינה התקשורת הישראלית כלל בסיקורו, כיוון שהוא נתפס כמאבק הנוגע לחרדים בלבד – "שיעשו מה שהם רוצים בשכונות ובערים שלהם".

למרות רטוריקה המתנגדת ואף מזדעזעת מן ההפרדה, בג"ץ סמך את ידו על חוקתיות ההפרדה באוטובוסים כל עוד היא נעשית בהסכמה חופשית של הנוסעות. זוהי פסיקה המתבססת על גישה פשטנית לטיבה המורכב של הסכמה

צילום: פלאש 90

"פגיעה בזכותן של המתפללות לשוויון". נשות הכותל

סובל בין השאר כי העצורות לא הפרו את תקנות המקומות הקדושים, האוסרות על עריכת טקס דתי שלא על פי מנהג המקום הפוגע ברגשות ציבור המ־תפללים כלפי המקום. בקריאה מדוקדקת של פסיקת בג"ץ מוצא השופט סובל כי שופטי בג"ץ קבעו שאין לקדש את הסטטוס קוו ביחס למושג "מנהג המקום", ולכן אין לקבוע כי המתפללות ערכו טקס דתי שלא על פי מנהג זה. בקביעתו ביטא השופט סובל תפיסה נכונה של מושג המנהג. תרבות ומנהגים, מעצם טיבם, אינם מאובנים. מנהגיהם שואבים את כוחם דווקא בשל יכולתם להתאים את עצמם לעמדות משתנות, לתפיסות ערכיות מתפתחות ולריבוי קר־לות בתוך חברה נתונה. כשם שמושגים כגון "תקנת

במקרים של השחתת רכוש).
אך בפסק דין קצר ואלגנטי שניתן באביב האחרון (עמ"י 13-04-23834 **מדינת ישראל נ' ראס**, 24.4.13)
גילה השופט משה סובל מבית המשפט המחוזי בירושלים בהירות ונחישות גדולה יותר מזו של שופטי בג"ץ בהגנה על שוויון של נשים, והפך את הדיון מן היסוד; אם עד כה מסגר השיח המשפטי את תפילתן של נשות הכותל כפרובוקציה טורדנית, הרי השופט סובל קובע כי מי שמפר את הסדר הציבורי אינו נשות הכותל אלא ציבור המתפללים והמתפללות הנוקט אלימות כלפיהן. על כן ציבור זה הוא הטעון ריסון ולא הנשים המתפללות לפי מנהגן. בדיון על התנאים לשחרורן ממעצר של ארבע מתפללות קבע השופט

בארצות הברית, מזהה המשפט האמריקאי את העי-מדות המפלות של הגברים מנהיגי השבטים כעמדור-תיו של השבט כולו בעניינים כגון הזכות – הניתנת רק לגברים – להתחתן עם אדם שאינו חבר השבט ולהקנות לו חברות מתוקף נישואים. בכך מתעלם המשפט מעמדותיהן של נשים אינדיאניות שאינן מסכימות עם הנוהג הזה ובעצם מריבוי הקולות בתוך קבוצת המיעוט. בדרך דומה, כאשר הממשלה או בתי המשפט בודקים מהו המנהג בקרב החרדים, עליהם להביא בחשבון לא רק את הקולות השמרניים הקיצוניים, אלא גם את קולותיהם של המתונים המתנגדים להפרדה בין המינים או לדרישות צניעות מחמירות מאוד. ד"ר נויה רימלט חשפה במחקר-רה החשוב (משפטים מב 773, תשע"ב) כי בדיונים הממשלתיים על הפרדה באוטובוסים קיבלו הוועי-דות שבחנו את הנושא מאות פניות של חרדים המתנגדים להפרדה כזאת, אך משרד התחבורה העדיף להקשיב לקולות הרמים והמתלהמים ביותר, ולמצב אותם באופן כוזב כקולה של קהילת החרדים כולה. גם שופטי בג"ץ שבחנו את חוקתיות ההפרדה באוטובוסים גילו עמדה מהוססת; למרות רטוריקה המתנגדת ואף מזדעזעת מן ההפרדה, בג"ץ סמך את ידו על חוקתיות ההפרדה באוטובוסים כל עוד היא נעי-שית בהסכמה חופשית של

הנוסעות. זוהי פסיקה המתבססת על גישה פשטנית לטיבה המורכב של הסכמה; האם באמת אפשר לצפות מחברות בקהילות סגורות, החשופות לסנקציות חברתיות על הפרות כללי הצניעות וההפרדה המחמירים, לבטא את התנגדותן להפרדה ולשבת בקדמת האוטובוס?

הנושא אינו נוגע לחרדים בלבד. למרות הכיסוי התקשורתי והזעקה הציבורית שקמה לפני כשנתיים עם התגלות תופעות של הדרת נשים בבית שמש ובירושלים בדמות מדרכות נפרדות לנשים ומניעת השתתפותן של נשים בטקסים ציבוריים, מעגלי

הציבור" או "סבירות" משתנים עם שינויים תרבותיים וערכיים, כך משתנה גם מושג המנהג.

למרות פסיקתו של השופט סובל, בתפילה שני-ערכה בראש חודש אלול השנה המשיכה המשטרה להתייחס לנשות הכותל כאל מטרד ודחקה אותן אל שוליה ואל אחוריה של הרחבה הציבורית, הרחק מהמקום שבו נהגו להתפלל כמעט 25 שנה. עמדתה של המדינה בתיק זה, כמו גם בעתירות נשות הכותל לבג"ץ בשנות ה-80 וה-90, תמוהה ומצערת; הפרק-ליטות לא רק סומכת את ידה על התנגדות המשטרה לקיום תפילותיהן של נשות הכותל, אלא גם בחרה לבקש מבית המשפט כי אם ישוחררו לבתייהן ארבע עצורות מנשות הכותל, יהיה זה בתנאי שהשחרור ילווה בצו הרחקה מן הכותל לשלושה חודשים. במ-קרה הטוב אפשר להסביר עמדה זו כרצון להימנע

ממהומות בכותל ומהכבדה על המשטרה, ובמקרה הגרוע כמתן רוח גבית לעמדה האורתודוקסית בגרסתה הקיצונית לעניין הפרדה בין המינים. עמדת הפרקליטות אף נגועה בסתירה לרוחו של דו"ח הצוות הבין-מש-רדי לבחינת הדרת הנשים במרחב הציבורי, שאומץ על ידי היועץ המשפטי לממשלה במאי השנה. אמנם הדו"ח אינו עוסק בנשות הכותל, אך הוא מבטא עמדה נחרצת נגד מניעה מנשים להשתתף בה-ספדים בבתי עלמין ובתה-

**כאשר סטודנטים חרדים
לסיעוד מקבלים מהממשלה
מימון לכיתות של גברים בלבד,
מי יתקע לידינו שבוגר חרדי
של תואר זה לא יסרב לטפל
בפצייניטית אישה? כאשר
הממשלה מעודדת מקומות
עבודה נפרדים, איך תוכל זו
להתמודד עם דרישה להצבה
במקום עבודה מופרד בלבד?**

לכות הלוויה. כמו הפרקטיקות של נשות הכותל גם בעניין השתתפותן של נשים בטקסי לוויה אין מניעה הלכתית, ומדובר בהפליה אסורה.

יש להוסיף כי בבחינה המשפטית מהו המנהג (בחינה שנדרשו לה שופטים רבים בהליכי נשות הכותל) עולה השאלה "המנהג של מי?". פרופ' קת'רין מקינן מתרה בנו כי במקרים של הגנה על זכויות קבוצתיות עלינו לשאול איזו תרבות אנחנו רואים ועל התרבות של מי אנחנו מגנים (Catherine C., MacKinnon, *Feminism Unmodified* 63, 1987). למשל, כאשר מדובר בזכויות של ילידים אינדיאנים

אל לנו להתעלם מן השינוי המכרסם והולך בצ־
 ביונה של החברה הישראלית. זהו שינוי המתרחש
 כיום בשקט אך בעקביות, "דונם פה ודונם שם, רגב
 אחר רגב". אם לא יתרחש שינוי כיוון, הן מצד הצי־
 בור והן מצד הממשלה ומערכת המשפט, אנו עשויות
 ועשויים להבין מה קרה פה כשכבר יהיה קשה לה־
 שיב את מצב השוויון לקדמותו.

ההפרדה מתרחבים ומתמסדים. באופן סמוי ועקבי
 משתרשת בישראל נורמליזציה מסוכנת. כך למשל
 צה"ל והממשלה מקבלים כפשוטה את דרישתם של
 רבנים לייצר לחיילים חרדים (ואף חרד"לים) שירות
 צבאי בתנאי סטריליות מוחלטת מנשים. בסוף יולי
 השנה פרסם "הארץ" כי לוחמת מג"ב לא הורשתה
 להיכנס עם חברה שסיימו פעילות מבצעית לאכול
 במוצב של הנח"ל החרדי, וזאת אף שמקרה דומה
 קרה לפני כמה חודשים, וצה"ל הבטיח שהלקחים
 יופקו. משרד הכלכלה מעודד מעסיקים ליצור מפ־
 עלים שבהן תעבודנה נשים חרדיות בלבד. משרד
 החינוך והמועצה להשכלה גבוהה מתמרצים אוני־
 ברסיטאות לפתוח מסלולי לימוד נפרדים לגברים
 ולנשים. משרד החינוך נותן תמיכה כספית לכיתות
 נפרדות בבתי ספר ממלכתיים־דתיים כבר מכיתה
 ד'. קופות החולים מקיימות תורים נפרדים ושעות
 קבלה נפרדות לקהל נשים ולקהל גברים. והרשימה
 עוד ארוכה. במילים אחרות, הממשלה בישראל ול־
 עיתים גם בתי המשפט, הפרקליטות והמשטרה סו־
 מכים את ידם ואף מעודדים את התפשטותן ואת
 מיסודן של נורמות הפרדה בתחומים גדלים והולכים
 של חיינו.

ראוי לחזור ולהדגיש: בבסיס דרישות ההפרדה
 לא עומדת ההלכה, אלא תפיסה פטריארכלית כי
 נשים הן קודם כל גוף בעל כוח פיתוי מסוכן ומ־
 טמא, ועל כן הן לא רק שונות אלא גם נחותות.
 מתן לגיטימציה לגישה זו משמעו מתן לגיטימציה
 לפגיעה קשה בחירותן ובשוויוןן של נשים. אני חו־
 ששת, באמת ובתמים, כי לא ירחק היום וכל נשות
 ישראל יידרשו להסתובב בפרהסיה בלבוש שנחשב
 צנוע מספיק, להתייצב לעבודה בחולצה עם שרוול
 מתחת למרפק, להימנע מלשיר ואף מלדבר בציבור
 (ראו למשל הדרתו של רדיו "קול ברמה" את הקול
 הנשי מתוכניותיו). כאשר סטודנטים חרדים לסיעוד
 מקבלים מהממשלה מימון לקיום כיתות של גברים
 בלבד שבהן לא ירצו נשים, מי יתקע לידינו שבוגר
 חרדי של תואר זה לא יסרב לטפל בפציינטית אישה?
 כאשר הממשלה מעודדת מקומות עבודה נפרדים,
 איך תוכל אותה ממשלה להתמודד עם דרישה של
 דורשת דמי אבטלה להיות מוצבת במקום עבודה
 מופרד בלבד (על"ח (ת"א 11-04-3041 אסתר כהן
 נ' שירות התעסוקה, 19.12.11)?

חֵטְא

**אין צורך להאדיר ולהרבות.
 ביודענו זאת - ידענו הכל;
 לא ידענו זאת - לא ידענו
 דבר. עקרון השוויון עולה
 ומחלחל בכל צמח מצמחי
 המשפט, מהווה הוא חלק
 בלתי נפרד מן המערך
 הגנטי של כל כללי
 המשפט כולם**

השופט מישאל חשין,
 בג"ץ 2671/98 שדולת הנשים
 נ' שר העבודה